

CSÁKÓ MIHÁLY

Egy alaplányú könyvAndor Mihály–Liskó Ilona: *Iskolaválasztás és mobilitás*.
Iskolakultúra Kiadó, 2000.

Aki egy kicsit is érdeklődött az utóbbi években az oktatás társadalmi összefüggései iránt Magyarországon, az bizonyára felfigyel, ha Andor Mihály vagy Liskó Ilona nevét látja meg egy új mű címlapján, hiszen mindkettejüknek sok fontos megállapítást köszönhetünk már, és megszokhattuk, hogy elemzéseik alaposak, megbízhatóak. Ezúttal egyazon címlapon jelennek meg, indokolt hát megkülönböztetett figyelemmel kézbe venni kötetüket. A megkülönböztetett figyelem a témát is megilleti, hiszen – mint mindig – napjaink legégetőbb, legújabb jelenségeinek mozgatóit, belső összefüggéseit igyekeznek feltárni. Ez a kötet hosszú ideje az első elméletileg is jelentős könyv, amely a hazai empirikus oktatásügyi kutatásokról született.

A kilencvenes évek legfontosabb oktatásügyi fejleménye a közoktatási rendszer átalakulása volt. A középfokú oktatásban már a nyolcvanas évek végén megkezdődött folyamatban a korábban egységes gimnázium helyén három különböző típus (4, 6 és 8 éves gimnázium) jelent meg, s ez a folyamat elkerülhetetlenül komoly hatást gyakorolt az általános iskolára is. A szakképzés intézményei a gazdasági válság és struktúraváltás, valamint a demográfiai erők nyomására kellett hogy megtalálják új formáikat, amelyekkel megfelelhetnek a kihívásoknak. A régebbi típusok különböző kombinációi kerültek egy fedél alá, és külön típusként felfejlődött a speciális szakiskola.

Ezenközben még az iskolafenntartók köre is jelentősen kibővült.

E nagy átalakulás közepette a gyermekeiket iskolába járató szülőknek akkor is nehéz lett volna eligazodniuk, ha semmi más gondjuk nem lett volna, ám az iskolarendszerre ható erők a megélhetés és munka feltételeit is súlyosan érintették, olyan gondokat okozva a családok jelentős részének, amelyekre nem is lehettek felkészülve. Andor és Liskó könyve azt elemzi, hogy hogyan birkóznak meg ebben a helyzetben a családok a gyerekek általános iskola utáni továbbtaníttatásának új formákban jelentkező gondjaival.

A téma kulcsszavát már a cím megadja: *iskolaválasztás*. Azt ugyan a kilencvenes évek előtt is el kellett dönteni, hogy melyik középiskolába jelentkezzen a gyerek, de ez a döntés csak attól kezdve nyert igazán jelentőséget (vagy legalább is: egészen újfajta jelentőséget), amióta az azonos iskolatípusba tartozó konkrét iskolák között is akkora különbségek jöttek létre, amelyek a gyerek egész pályájának ala-

kulására képesek kihatni. A hagyományosan „pályaválasztásnak” nevezett döntés, ami korábban elsősorban a iskolatípusok közötti választást jelentette, és ha nem is „pályákra” állította a fiatalokat, de kétségtelenül intézményesítette a három nagy társadalmi kategória (és a tovább nem tanuló negyedik) közötti elsődleges elosztásokat, most elsősorban iskolák közötti választássá vált, és ezzel sűrűbb fátylat borít a társadalmi struktúra újratermelésben játszott szerepére. Andor és Liskó könyvének célja – amint ezt a cím másik szava jelzi – éppen e fátyol fellebbentése vagy átvilágítása.

Ez a téma természetesen nem most jelenik meg először a szociológiai kutatásban. Sokszor szociológusok – köztük maguk a szerzők is – elemezték különböző összefüggéseit az utóbbi évtized folyamán. Könyvüket azonban megkülönbözteti az összefoglalásra való törekvés: az évtized során összegyűlt tapasztalatok egységes képbe foglalása. Az első két fejezet („Bevezető” és „Iskola és társadalmi mobilitás”) többet is nyújt ennél: olyan hosszabb történeti áttekintést, amelynek csak az adatok hiánya szab határt, és a fejlemények oki elemzését.

A szerzők összefoglalóan jelzik az elemzés elméleti és módszertani alapjait, utalnak (a szakterminusok használata nélkül) a belépési és a kilépési mobilitás fogalmának megkülönböztetésére, de figyelmüket nem az elméletre fordítják, hanem e tekintetben a szakirodalomhoz utalják az olvasót. Többet nyújtanak viszont azzal, hogy a magyarországi folyamatokat a lehető leghosszabb időtávon – általában a harmincas évektől – igyekeznek összehasonlító elemzéssel nyomon követni. Ezt a törekvést különösen az teszi dicséretessé, hogy a rendszerváltás a közélet (pontosabban: közbeszéd) minden területén elkerülhetetlenül megnövelte a második világháború előtti magyar társadalommal való folytonosságra tett utalásokat, ám többnyire anélkül, hogy alaposabb vizsgálatnak vetnék alá ezek tartalmát. Andor és Liskó céltudatosan oszlatja ezt a homályt az általuk vizsgált témában.

A kötet törzsét az 1997-ben végzett empirikus vizsgálat adataira támaszkodó fejezetek alkotják. Az nem igényel külön méltatást, hogy az adatfelvétel átgondolt, jól szerkesztett kérdőívvel történt – ezt mindkét szerzőtől megszoktuk, csakúgy, mint a gondos adatkezelést és a célszerű közlést. Kiemelkedőnek tartom azonban – mivel sajnos mindmáig ritkaságszámba megy – azt, ahogyan az egyes részproblémákat kezelik, és közérthetően használják a statisztikai táblázatok elemzését.

Érdeemes kiemelni néhány nem szokványos, új elemzési szempontot. Ilyen az a kérdés, hogy „meddig akarja taníttatni” a gyereket a szülő, ami nagyon érdekes belátásokra ad alkalmat az egyes rétegek iskolához és iskoláztatáshoz való viszonyát illetően. A nemek eltérő iskoláztatására ugyan mások is szoktak utalni, de igen ritkán elemzik ennnyire alaposan ezt a témát. A nemek közötti különbségek a felső rétegekben kevésbé jelentősek, de kimutathatók, ezzel szemben az alsókban igen markánsak. Ez a tény egy irányba mutat azzal a tapasztal-

RECENZIO

talattal, hogy az alsó rétegekben az anya szerepe csökken az iskola-választásban: feltehető, hogy ez szintén a nők sajátos rétegspecifikus helyzetével – eltérő, másodlagos – magyarázható.

Külön szólni kell „A rejtélyes kulturális tőke” című fejezetről. Ebben a szerzők rendkívüli szerénységgel húzódnak vissza attól, hogy akárcsak egy „minielmélet” is alkossanak. Ennek ellenére *könyvük legnagyobb erénye* éppen a kulturális tőke fogalma alá vonható jelenségeknek és a kulturális tőkeátadás mechanizmusainak konkrét elemzése az egyes társadalmi rétegeknél. Az oktatási rendszer különböző részeinek működéséről, társadalmi funkcióikról igen sok olyan kutatás születik, amely statisztikailag elemzi az egyes rétegek gyerekeinek útját, esélyeit stb. Valamivel ritkábbak azok a kutatások, amelyek a rétegek kultúráját vizsgálják. Az viszont a lehető legritkább, amitől Andor és Liskó érezhetően nem is bírná visszatartani magát: nevezetesen, hogy az intézményes mechanizmusokon való keresztülhaladás statisztikai elemzését részleteiben a családok kulturális habitusával mint fő magyarázó tényezővel hozzák kapcsolatba. Ennek már a kísérlete is dicsérendő lenne, sikeres megvalósítása – aminek tanúi vagyunk – még inkább az.

Az elemzésnek ez a fő szempontja valójában mindvégig jelen van a kötetben, hogy azután az utolsó fejezetben nyíltan színre lépjen. Itt jó érzékkel választják ki a téma klasszikusának számító Pierre Bourdieu szövegéből a „hajszálcsovésségre” tett utalást, és mégjobb érzékkel tárják fel és mutatják be azokat a hajszálcsovéket, amelyek a kutatás alanyaiként megkérdezettek családjában működnek, átszivárogtatva kulturális tőkét az egyik generációból a másikba. Még ha egy rigorózus bíráló esetleg szerkezeti törésnek tekintené is egy mini-esettanulmány beépítését a nyolcadik fejezet befejezéséeként, én inkább az olvasó szerencséjének tekintem, hogy a szerzők megosztják velünk a maguk szerencséjét: az S. Lajossal való találkozást.

A könyv szerkesztése világos. Jól áttekinthető. Csak helyeselni lehet, hogy a szövegbe csak az ott ténylegesen elemzett illusztráló táblázatokat és ábrákat tördelték be, a statisztikai alapinformációt a Függelékben helyezték el, amelyet hasznos bibliográfia tesz teljessé. Ez a technikai megoldás nagy mértékben könnyíti az olvasást, a könyv kezelését. A szöveg a szerzőktől már megszokott oldott, olvasmányos stílusban íródott. Ez akkor is könnyen érthetővé teszi, amikor statisztikai adatok elemzését olvassuk, és akkor is, ha általánosított eredményekről van szó. Nem lehetett nehéz dolga az amúgy hibátlan munkát végző szerkesztőnek, Horváth Ágotának, mert a nyelvében és stílusában kitűnő könyv messze fölötte áll a legtöbb magyar társadalomtudományi publikációnak.